

EEN REACTIE DOOR BART SLOOTEN
OP DE TOESPRAAK EN HET ARTIKEL

Moeten molens altijd malen?

VAN JOS BAZELMANS

Al enige tijd is er een (soms felle) discussie gaande naar aanleiding van de toespraak die prof. dr. J.G.A. Bazelmans van de RACM heeft gehouden op het RACM-symposium over molens op 10 oktober 2007 en die integraal is opgenomen in Vitruvius nummer 2, januari 2008.

1 HOTEL ORANGE COUNTY
KEMER, TURKIJE

2 MOLEN DE IMMIGRANT (IN AANBOUW
2000) FULTON, ILLINOIS (VS)

Dhr. Bazelmans begint zijn betoog met het aanhalen van twee exotische voorbeelden van de bouw van molens in Turkije en Japan, die hij in het kader van zijn vraagstelling naar wat echt is en onecht, terecht wegzet als *fictief* (Japan) en *volksverlakkertij* (vakantiepark met molen in Kemer, Turkije, *figuur 1*). De laatste term n.a.v. de internetpagina die gewaagt van gebouwd volgens zestiende-eeuwse Hollandse architectuur en geïnspireerd op Amsterdam en het vissersstadje Volendam.

Het derde voorbeeld, de molens te Holland (Michigan) en Fulton (Illinois) beide in de VS (*figuur 2*), krijgt meer waardering van hem: *'Het is duidelijk dat in beide gevallen een forse inspanning wordt geleverd om de kloof tussen onecht en echt te overbruggen. Er wordt bij de bouw van de molens gebruikgemaakt van oude materialen en Nederlandse ambachtlieden. Er is sprake van een plaatsing van de molens op historisch-significante plekken. En de molens worden in bedrijf gebracht door in Nederland opgeleide vrijwillige molenaars en de producten van de molen worden verkocht. Daar komt bij dat beide molens niet alleen deel uitmaken van een grotere historische omgeving met dijken, ophaalbruggen, traditionele Hollandse gebouwen en tulpenvelden, maar dat ze ook een vooraanstaande rol spelen in jaarlijkse festivals waarin het Nederlands erfgoed en de Nederlandse cultuur centraal staan'*. We komen hierop later terug.

Bezien we de standpunten van Bazelmans verder volgens de indeling van zijn toespraak.

Restauratie begint met onderzoek

Hiermee kunnen we het volledig eens zijn. Als men bouwhistorisch onderzoek vooraf wil, lijkt ons dat alleen maar van meerwaarde. Hierbij moet echter wel de verhouding prijsresultaat in het oog gehouden worden. Het

moge duidelijk zijn, dat een poldermolen, driehonderd jaar gebruikt voor bemaling en bewoning, minder bouwhistorische verrassingen zal opleveren (er is immers niets aan de functies veranderd in die jaren) dan een gebouw dat door de loop der eeuwen heen vele functies en/of verbouwingen heeft gekend.

Maar onderzoek (dat wel te allen tijde subsidiabel moet zijn wil het gemeengoed worden) kan waardevolle zaken aan het licht brengen en bijdragen aan een verantwoorde restauratie en eventuele reconstructie van het geheel. (Dit is overigens gebeurd bij de door Bazelmans aangehaalde molen te Etersheim: zorgvuldig gerestaureerd en gedeeltelijk gereconstrueerd volgens het oude bestek van 1886 en aan de hand van bouwsporen en wat de details betreft door het goede geheugen van de laatste bewoner die nog in het oude interieur heeft geleefd. Hij vormt zo thans een prachtig voorbeeld van een laatnegentiende-eeuwse binnenkruier met een zorgvuldig gerestaureerd interieur dat (mede dankzij bovengenoemde factoren en aanvullend kleuronderzoek) tot op detail kon worden teruggebracht. Deze constellatie levert een aanzienlijke meerwaarde op ten opzichte van de scheefgezakte, half afgezaagde gemoderniseerde stomp die er voordien stond).

Restauratie betreft conserverend herstel

Ook hiermee kunnen we het eens zijn: onderhoud gaat boven repareren/conserveren, dit weer boven restaureren/vernieuwen en dit weer boven reconstrueren. Bruikbare onderdelen moeten bewaard blijven. Waardevolle onbruikbaar geworden onderdelen ook, maar dan *ex situ*. Een molen als werktuig onbruikbaar laten worden door niet

meer bruikbare onderdelen niet te vervangen, is het paard achter de wagen spannen. De molen zelf gaat er daardoor ook op achteruit, zoals hieronder verduidelijkt zal worden.

Bij molens echter doet zich de moeilijkheid voor dat vele aan weer en wind blootgestelde onderdelen wel moeten worden vervangen na verloop van tijd omdat er anders letterlijk niks van over zal blijven. Het door Bazelmans aangehaalde voorbeeld van de potroedes uit 1871 van de molen te Nijetrijne is nu net zo'n klassiek voorbeeld dat behoud *in situ* (dus aan de molen zelf) onherroepelijk zal leiden tot het definitieve verlies van dit staaltje ambachtswerk. Handhaving aan de molen had tot twee dingen geleid:

a. tot het al genoemde verlies van de roedes door de weersinvloeden (daar helpt echt geen conservering tegen op den duur: roedes – en dat weet de hele molenwereld – hebben nu eenmaal een soms lange, maar altijd beperkte levensduur en deze wordt aanmerkelijk verkort als regen en wind steeds op dezelfde plaats hun werk doen) en

b. tot een molen die niet meer zou kunnen draaien door de steeds slechtere staat waarin de roedes zouden zijn komen te verkeren.

Dus wat is er op tegen nieuwe te steken (want ons betreft weer volgens oud-model, dus ook geklonken) en de oude te bewaren als tastbaar voorbeeld van negentiende-eeuwse ambachtelijke ijzerklinkkunst?

Dat is dan monumentenbehoud ten voeten uit: een malende molen en een onderdeel (de oude roedes) dat tot in lengte van dagen kan getuigen van het vakmanschap van vroeger. (Overigens was het proces van vervanging van houten roeden en bovenassen in de jaren vijftig van de twintigste eeuw al voltooid: een historische ontwikkeling, die voor de bovenassen werd ingezet in 1836 en voor

de roeden in 1852.)

Conservering houdt echter niet in dat bijv. verdieping van poldermolens niet meer zou kunnen: de verdieping geeft een zinvolle continuering van het gebruik van de molen (en in dit geval zie je er bovendien niets van: alles zit permanent onder water). De manier waarop m.a.w. de zorgvuldigheid waarmee dit gebeurt, bepaalt de waardehandhaving van het monument, niet de handeling op zich. Dat geldt trouwens voor alle restauraties.

Bovendien is verdieping een proces dat niet de laatste decennia is gebeurd met diverse molens, maar een proces dat al in de 18e eeuw begon en in 19e eeuw met kracht werd voortgezet en dus thans een historisch volkomen verantwoorde handeling is.

'Restauratie betreft conserverend herstel...Alles 'wat nodig is voor instandhouding, stopzetting van degradatie, en tevens datgene te doen dat nodig is voor het weer gezond maken en voor het toekomstig gebruik'.

Dat is nu juist wat al die jaren gedaan is bij maalvaardig restaureren van molens. In dat licht gezien is er dan ook niets op tegen de Schermmolens weer hun water terug te geven dat ze 296 jaar hebben gehad en dat 'pas' 77 jaar was gedempt. Het weer open graven van de oorspronkelijke, voor de molens bedoelde na 1929 gedempte uitwateringen (en dus geen gegraven tochten), past uitstekend binnen deze doelstelling.

Dit geldt mutatis mutandis ook voor verhoging. De molen Edens te Winschoten bijvoorbeeld is verhoogd om in zijn veranderde omgeving te blijven functioneren. Dit is behoud door ontwikkeling en een fase in het leven van het monument, een fase van de soort die t.a.v. vroegere veranderingen zo gewaardeerd wordt.

Verplaatsing

Het verplaatsen van een monument is slechts bij zeer hoge uitzondering aan de orde. Waarschijnlijk zijn molens de categorie onroerende monumenten waarbinnen het meest is verplaatst (overigens al eeuwen voor ze tot monument werden verklaard). Maar anders dan bijv. een kerk die in een veranderde omgeving is komen te staan, maar zijn dominante positie (en wellicht zijn functie) heeft behouden, is bebouwing en beplanting tot dicht bij de molen een wezenlijke aantasting van het wezen en de werkzaamheid van het monument.

De molen is bedoeld als werktuig en als hij in een nieuwbouwwijk verwordt tot element dat niet meer opvalt en niets meer kan, dan wordt het monument tekort gedaan.

Dhr. Bazelmans maakt in dit verband een opmerking over de status aparte die molens zouden hebben als werkend monument. De bescherming van het interieur (het gaande werk) van een molen is anders dan bijvoorbeeld het interieur van de meeste monumentale woonhuizen sinds 1961 een wezenlijk onderdeel van de restauratiefilosofie geweest, maar die status aparte maakt wel de molen tot wat hij tot op de dag van vandaag is gebleven: een (veelal levend) monument van bedrijven techniek, dus precies die functie waardoor hij mede het bewaren waard was en is. Overigens staan de molens hierin niet alleen: kerken worden vaak ook om hun interieur gewaardeerd en beschermd.

Het moet monumentenbeschermers toch goed doen als een monument in gebruik blijft waarvoor het is gebouwd. En men kan toch blij zijn als er geen andere (soms wezensvreemde en vaak veel geld kostende)

3 4 5 MOLEN VAN DE ETERSHEIMBRAAKPOLDER FOTO'S: (3) P. GRUND, 1984 / (4) AGNES OOMEN, 2000 / (5) ARIE DE KONING, 2000

nieuwe bestemming moet worden gezocht, zoals dat bij andere categorieën monumenten vaak wel noodgedwongen het geval is. Vandaar dat er al sinds 1961 een onderhoudsregeling was voor werkende molens. Dit heeft niets met antimodernisme te maken, maar met optimale zorg voor belangwekkende cultuurmonumenten.

Natuurlijk is een molen tussen de flats of ingeklemd tussen snelwegen, viaducten en spoordijken een gevolg van een historische ontwikkeling, maar het is niet de taak van de RACM mislukkingen op dat gebied te koesteren en te sanctioneren.

Het schrikbeeld moet toch niet worden dat de RACM geen bezwaar heeft tegen windbemlemmerende hoogbouw (want dat is voortgaande ontwikkeling) en een negatief advies afgeeft over een verzoek tot verplaatsing (want de veranderende planologische ontwikkeling moet zichtbaar zijn), terwijl niet meer draaien/malen niet zo erg is, daar dat toch al niet wenselijk was vanwege bescherming tegen slijtage.

Het kan toch niet zo zijn dat een thans gangbare, theoretische restauratiefilosofie (die ook wel weer eens zal veranderen als je de geschiedenis bekijkt) belangrijker wordt gevonden dan het praktische en succesvolle resultaat van een halve eeuw molenbehoud.

Het door Bazelmans aangehaalde voorbeeld van de spinnekop te Laag-Keppel (figuur 6) is inderdaad een ongelukkig voorbeeld van een verplaatsing: misschien in die tijd de enige oplossing tot behoud, maar daarom nog niet gelukkig. Er zijn echter heel wat voorbeelden te noemen van zorgvuldige verplaatsingen

waar de molen in een historisch verantwoorde omgeving (en vaak zelfs op een oude molenplaats) een zinvol nieuw bestaan heeft gekregen. En hier is de link met de door Bazelmans redelijk gewaardeerde verplaatsingen in Holland en Fulton: Er is sprake van een plaatsing van de molens op historisch-significante plekken. En de molens worden in bedrijf gebracht door in Nederland opgeleide vrijwillige molenaars...

Het bewaken en bewaren van de molenbiotoop is vaak een ambivalente zaak: het gebeurt op grote en doeltreffende schaal, maar vaak wint de economie het van het ideaal. Een goed voorbeeld daarvan is de gang van zaken rond De Otter in Amsterdam.

Verlies

De moed om goede oude dingen prijs te geven mag niet ontbreken.

Een merkwaardig standpunt vanuit de RACM bezien. Natuurlijk houdt behoud potentieel verlies in zich, of zoals een wijze het eens formuleerde: ieder begin herbergt het einde in zich. Panta Rhei zeiden de oude Grieken al, en dat geldt ook voor het gebouwd erfgoed, maar dat hoeft niet te betekenen dat je willens en wetens het verlies maar moet accepteren. En het houdt ook zeker niet in dat je vernielingen uit het verleden moet koesteren als een behoudenswaardige fase uit het verleden. In het voorgaande is het al eens verwoord en hier met andere woorden nog maar eens: met de beste wil van de wereld is niet aan te geven welke meerwaarde de scheefgezakte en zonder oog voor het verleden inwendig gemoderniseerde, half afgezaagde molenstomp van Etersheim zou hebben gehad boven de zorgvuldig en zo authentiek mogelijk gerestaureerde complete

molen die er nu staat. Of om het van een geheel andere hoek te benaderen: is de ondermolen van de Driemanspolder (anno 1903) minder authentiek dan zijn twee confraters van dezelfde polder uit 1672?

(Overigens zijn de molens te Etersheim en zijn typegenoot te Katwoude, die indertijd ongeveer in dezelfde staat verkeerde, bezoekerscentra van de eerste orde geworden. Over levende, de bevolking aansprekende, in de samenleving geïntegreerde monumentenzorg gesproken.)

En om dit door te trekken naar andere taken van monumentenzorg: kasteel Haarzuilens (indertijd toch echt niet gerestaureerd volgens de huidige normen) wordt voor miljoenen in stand gehouden, het uitgebrande kasteel Heemstede te Houten en het dito raadhuis van Oudewater worden weer in oude luister hersteld. Terecht overigens, maar geldt de moed om goede oude dingen prijs te geven dan alleen voor molens?

Dat het opmerkelijk gevonden wordt dat nieuwbouwmolens e.d. gewoon figureren op de beide op internet beschikbare molen-databases (alsof men op iets onoorbaars is betrappt) is op zich opmerkelijk: ten eerste omdat het geen monumenten betreft (en ze dus buiten het zorggebied vallen) en ten tweede omdat ze wel degelijk authentiek zijn: het is een nieuwe categorie molens die om geheel andere dan economische, maar daarom niet minder valide en authentieke redenen zijn gebouwd.

Aan de in de toespraak geconstateerde contra-intuïtieve toename van het monumentale molenbestand is na de laatste ronde van aanwijzing door de RdMz/RACM van molenrompen en -stompen een einde gekomen. Er zal dus aan molens die onder de monumentenwet vallen niets meer bijkomen. (Die toename werd trouwens mede veroorzaakt door het – terecht – toevoegen aan de lijst van een aantal windmotoren).

Voor de ca. 500 molenrestanten is enkele jaren geleden rijksbeleid vastgesteld. De visie daarop is door de toenmalige RdMz duidelijk verwoord. De niet-beschermden restanten komen ook niet meer voor rijksbescherming in aanmerking en hoeven dus in dat verband geen punt van aandacht meer te zijn. Al tientallen jaren, zeker sinds de jaren zestig, kwamen er op de Rijksdienst rompen voor herstel af. Om redenen van externe zowel als interne aard is er uiteindelijk een rijksbeleid

6 SPINNEKOP MOLEN TE LAAG KEPPEL
FOTO: RACM

7 DE MOLEN IN WADENOIJEN

m.b.t. rompen en stompen vastgesteld. Dat resulteerde in de bescherming van een aantal rompen waarvan een deel de status 'incomplete molen' kreeg. Diezelfde Rijksdienst heeft vervolgens in haar Nieuwsbrief zwart op wit gesteld dat completering tot maalvaardige molen voor deze molens subsidiabel is. Deze beleidslijn moet o.i. voor deze aangevoerde categorie ongewijzigd blijven. De burger moet kunnen rekenen op een consistent rijksbeleid.

Komen we bij de conclusies van dhr. Bazelmans:

– Wat zijn pleidooi voor inpassing van bouw-historisch onderzoek betreft: hierboven is al gememoreerd dat dit zeer nastrevenswaardig is.
– Bij verwezenlijking van de tweede conclusie op het vlak van de instandhouding van de materiële substantie van molens moet het ergste gevreesd worden voor het molenbehoud ook in fysieke zin.

Als we zien dat zo'n 95% van het huidige monumentale molenbestand een bouwmasa heeft van vóór 1950, dan zou dat betekenen dat alleen de nieuwe molens (geen monumenten dus) onbepaald zouden kunnen draaien en malen en alle andere óf voortaan een maalverbod krijgen óf een beperkte 'vergunning' tot malen ter wille van bescherming van zeldzaamheidswaarden tegen slijtage door te intensief gebruik. Niet alleen dood in de pot voor het behoud en de kennis van het vak van molenaar dat ternauwernood in de jaren zeventig aan de vergetelheid werd ontrukkt door het Gilde van Vrijwillige Molenaars, maar ook een bedreiging voor de continuïteit van de vakkennis van de molenaars voor het fysieke behoud van ons molenbestand, in het bijzonder die ten aanzien van het gaande werk.

Het is al jaren en jaren bekend: een stilstaande molen slijt harder dan een malende (alhoewel het een *contradictio in terminis* lijkt, maar dat niet is). De invloed van weer en wind gaat door en zal bij een stilstaande molen meer invloed hebben dan bij een malende, doordat die steeds dezelfde kant de molen treft. In bewegende delen komt nauwelijks houtworm voor, in stilstaande wel. Het eerder genoemde voorbeeld van Nijetrijne moge dat duidelijk hebben gemaakt.

*Op het vlak van verplaatsingen is bezinning ook aan de orde. In dit verband wordt de term verbannen gebruikt en wordt er gesproken over de musealisering van de steeds kleiner wordende groene ruimtes. Verbannen is slechts zelden aan de orde. In

8 GLAZEN OMHULSELS VOOR MOLENSTOMPEN UIT DELFSHAVEN. 'MOLENS' 82, 6-7

het al genoemde geval van Laag-Keppel met zijn Friese spinnekop is dat wel het geval, maar dat is dan ook slechts een van de weinige gevallen van een minder geslaagde verplaatsing (maar toentertijd waarschijnlijk de enige mogelijkheid het molentje fysiek te redden). Zorgen over de vermeende musealisering van het platteland zijn o.i. overbodig en bovendien is deze term misplaatst. In weinig landen is het platteland zo verstedelijkt als hier en lijkt het platteland in zijn algemene verschijningsvorm (nieuwbouw, agrarische bedrijfsgebouwen, industrieterreinen e.d.) zo sterk op de meer verstedelijkte gebieden als in ons land. Er is op ons platteland heel weinig museaals te ontdekken op kleine gebiedjes als bijv. De Zaanse Schans en museumdorp Orvelte en nog wat van zulke speldekoppen na.

En wat is er nu mooier als er in dat ook door ruilverkavelingen qua verschijningsvorm al sterk geëgaliseerde platteland hier en daar een verplaatste molen staat? Hier ligt een goede mogelijkheid voor de RACM om de C van Cultuurlandschap in zijn naam waar te maken.

Het grootste deel van de Nederlanders komt niet of niet vaak in de gebieden waar molens bij verplaatsing naar 'verbannen' worden. Dat valt in tweeërlei opzicht wel mee: van verbannen is geen sprake en in deze tijden van goede en snelle vervoersmogelijkheden trekken Nederlanders er in vakanties en in weekeinden massaal op uit om buiten de stedelijke gebieden te recreëren.

*Op het vlak van beeldvorming moet gepleit worden voor meer durf.

Akkoord, maar daarna wordt gesteld: Verplaatsing van een molen met een slechte

biotoop naar een open natuurgebied, zoals voorgesteld in Wadenouien (*figuur 7*), is géén behoud door ontwikkeling zoals wordt gesuggereerd. De bijzondere, sculpturale, glazen verpakking die onlangs is voorgesteld voor twee molenstompen in Delfshaven (*figuur 8*) is dat wel. Zo'n initiatief is waardevol, omdat het onze gebruikelijke omgang met molens problematiseert en beschouwers de vraag laat stellen wat wel of niet acceptabel is in het kader van het behoud van molens. Ongetwijfeld zijn er manieren om de vraag naar 'echt' en 'onecht' die Barbara Visser zo pregnant stelde, ook blijvend te visualiseren in een onorthodoxe 'restauratie' van een molen(sic) of een molenstomp. Herstel in oude luister, hoe waardevol vaak ook, doet dat niet.

Dit is waardevol? Ik zou de reacties in den lande wel eens willen horen als dit voorgesteld zou worden voor de Sint-Jan in Den Bosch of het Paleis op de Dam.

En als men dan daarbij bedenkt, dat deze woorden worden uitgesproken vanuit de RACM, dan wordt het mij als monumentenliefhebber die al meer dan dertig jaar op vrijwillige basis actief bezig is de molens in hun oorspronkelijke staat aan het nageslacht door te geven, wel bang om het hart en bekruipt mij het gevoel waarvoor we dit dan de afgelopen tijd allemaal hebben gedaan, als inderdaad de RACM dergelijke wezensvreemde 'restauratie'projecten als vernieuwend gaat omarmen.

BART SLOOTEN is secretaris van de Stichting De Westfriese Molens en Molenstichting Zeevang.